

rijksmark uitgegeven, wat neerkomt op het maandloon van een arbeider.

Terwijl hij huft van anekdote naar anekdote slaagt Hilmes er wel in de dreigende sfeer achter de glimmer op te roepen. Banale weerberichten ('Overwegend zonnig en vriendelijk weer, overdag stijgende temperaturen') wisselt hij af met fragmenten uit de dagrapporten van de staatspolitie: 'Opruiende KPD-pamfletten gevonden in bosdistrict 12, 13 en 17', 'Een afdelingsleider van het Duitse Arbeidsfront doet aangifte: in café Siechen heeft een Duitse werknemer smalende opmerkingen over de Führer en de staat gemaakt'. Vooral de korte opmerkingen in Goebbels' dagboek zijn grimmig. Over de uitgedoste IOC-ers op de openingsplechtigheid, Baillet-Latour en de 'halflood' Theodor Ewald, schrijft de minister van volksvoorlichting en propaganda: 'De olympiërs zien eruit als de directeurs van een vlooiencircus.' Op 5 augustus noteert hij: 'Hardlopen en hoogspringen. Wij winnen niet veel. Ik geef Riefenstahl [die op vraag van Hitler de film *Olympia* draait, RD] een enorme uitbrander. Een hysterische vrouw. Gewoon geen man.' Op 7 augustus: 'Vroeg naar bed. Olympiade vandaag een week. Hopelijk is het snel voorbij.' En op 12 augustus noteert hij: 'Führer zou graag in Spanje ingrijpen. Situatie echter nog niet rijp. Eerst de olympiade tot een goed einde brengen.'

De slotceremonie vindt plaats op 16 augustus. 'Groot theater, trompetgeschal, koren en vlaggeneremonie', schijft Thomas Mann. Hij volgt in Zürich de uitzending over de radio. De Elfde Olympiade was een enorme opsteker: bijna vierduizend atleten uit 49 landen, 1300000 overnachtingen van buitenlandse gasten. In 41 van de 129 wedstrijden werden records gebroken. Duitsland is met zijn 89 medailles (33 gouden, 26 zilveren en 30 bronzen) de kampioen, gevolgd door de Verenigde Staten en Hongarije. Graaf Baillet-Latour voert het slotwoord: 'Moge de olympische vlam alle geslachten verlichten, tot welzijn van een steeds hoger strevende, steeds moediger en zuiverder mensheid.' De vlag wordt gestreken. Dan echter veert de massa recht. Ze scandeert '*Heil Hitler*', steeds opnieuw. Ze zingt '*Deutschland, Deutschland über alles*.' Goebbels noteert in zijn dagboek: 'Na de olympiade worden wij meedogenloos. Dan wordt er geschoten.'

Rob DEVOS (Kortrijk/Leuven)

BIBLIOCAUST

Anders Rydell, *De grote boekenroof. Een zoektocht naar Europa's verdwenen boeken*, Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij Atlas Contact, 2017, ISBN 9789045031910, 27.99€

Op woensdag 10 mei 1933 werd op de Opernplatz in Berlijn een groot deel van de

bibliotheek van het *Institut für Sexualwissenschaft*, samen met het archief en de fotocollectie openbaar verbrand. Het borstbeeld van de stichter Magnus Hirschfeld kwam ook op de brandstapel terecht. De aanstokers, leden van de *Deutsche Studentenbund*, lazen op rituele wijze de veroordelingen voor. Geüniformeerde eenheden van de *Hitlerjugend*, de SA en de SS applaudisserden en juichten. De Minister van Propaganda, Joseph Goebbels, sprak de 40000 aanwezigen toe. De boekenverbranding was de climax van een jarenlange hetze tegen communisten, socialisten en vakbonden, tegen joodse, pacifistische en kosmopolitische schrijvers. Gelijkaardige taferelen deden zich die avond voor op ruim 90 andere plaatsen in Duitsland. Deze culturele kaalslag is gemerkt in het collectieve geheugen. ‘Waar men boeken verbrandt, verbrandt men uiteindelijk ook mensen’, had Heinrich Heine geschreven in 1820. Men kan zijn tekst thans lezen op een plaquette op de huidige Bebelplatz. Achter de ‘bibliocaust’, zoals *The Times* de furie bestempelde, gaat echter een ander, minder spectaculair drama schuil: de systematische diefstal van miljoenen boeken uit publieke en private collecties, in Duitsland en de veroverde gebieden. De roof strekte zich uit van de Atlantische Kust tot de Zwarte Zee.

Anders Rydell schreef in 2013 *De plunderaars. De nazi-obsessie met kunst*. (voor recensie zie: UvM, 2016, p.83-86) De kunstdiefstal door de nazi’s stond de laatste decennia sterk in de belangstelling. De verdienste van Rydells nieuwe publicatie is alvast dat hij een geschiedenis belicht die minder aandacht kreeg. Het probleem van de boekenrestitutie is sowieso minder mediageniek. Boeken hebben niet zozeer een economische als wel een persoonlijke, zogenaamd ‘emotionele’ waarde. Hun herkomst is ook moeilijker te traceren: in het beste geval heb je een ex-libris, een stempel, een handtekening, een notitie, maar vaak geen enkele verwijzing naar de oorspronkelijke bezitter. (De Belgische *Office de Récupération Economique* deed weinig inspanningen om boeken terug te bezorgen, zelfs als de eigenaar bekend was. Men focuste op kunstwerken, goud en edenstenen die zoveel ‘waardevoller’ waren. Eind jaren veertig deed het Bureau reeds boeken van de hand die niemand was komen opeisen.)

De verschillende hoofdstukken focussen telkens op een bepaalde plek met een traumatische geschiedenis. De auteur trekt van de verspreid geraakte emigrantbibliotheken in Parijs tot de verdwenen oeroude Joodse bibliotheek in Rome, van de jacht op vrijmetselaarsgeheimen in Den Haag tot brokstukken van een uitgewiste beschaving in Thessaloniki. Hij komt in de Sefardische bibliotheek van de Amsterdamse synagoge, in het Jiddisch Instituut van Vilnius, in het Joodse Museum van Praag. Sporen zijn er, maar gehavend en verbrokken: de nazi’s hebben de collecties uiteengehaald, getransporteerd naar hun specifieke collecties in Berlijn, Frankfurt of München, soms vernietigd.

Op Rydells zoektocht van her naar der komt een min of meer bedachte en samenhangende strategie van de boekenroof naar voor. De nazileiding wilde een einde maken aan de ideologische versplintering van haar beweging. De

boekencollectie moest het materiaal leveren voor een unieke rasgebonden ‘Duitse wetenschap’. Eén volk, één Führer, één wereldbeschouwing. ‘De politieke revolutie binnen de staat is zeker voltooid, maar de omvorming van de menselijke geest en het intellect is nog maar pas begonnen. De opdracht van onze eeuw bestaat erin vanuit een nieuwe levensmythe een nieuwe mens te scheppen’, schreef de ideoloog van de partij, Alfred Rosenberg. In West-Europa zou men eerst een stuk herinnering uitwissen. Bij de annexatie van Elzas-Lotharingen werden ook Franse boeken weggevoerd. Maar vooral volksvreemde elementen die van binnenuit de nobele Duitse taal en cultuur besmetten, moesten opgespoord en uitgeroeid worden: vrijmetselaars bijvoorbeeld, maar Joden op de eerste plaats. Vrijmetselaars werden trouwens beschouwd als *künstliche Juden*, namaakjoden. Onder de leiding van Rosenberg, die bezeten was door *De Protocollen van de wijzen van Sion*, werd documentatie verzameld over het ‘wereldwijde joods-bolsjewistische complot’, de ‘dolkstootthesis’ en de ‘Brits-Joodse connectie’. De geschiedenis van de pogroms en de huidige vervolging van Joden en andere ongewenste groepen werd minutieus bijgehouden. Rosenbergs collega en rivaal *Reichsführer SS* Heinrich Himmler was gefascineerd door occulte geschriften: astrologie en theosofie, telepathie en hypnose, heksenprocessen, toverij en antroposofie. Hij dacht hier heidense elementen te vinden die bruikbaar zouden kunnen zijn voor de constructie van een Germaanse wereldbeschouwing.

In Oost-Europa was de aanpak globaal en meedogenloos. Hier moesten geen broeders ‘bevrijd’, maar hele volkeren onderworpen worden en qua ontwikkeling tot *Untermenschen* gemaakt. De Wehrmacht werd hier *rücksichtslos* mee ingeschakeld. Toen de Talmoedbibliotheek van Lublin opging in de vlammen, werd een militaire kapel erbij geroepen om de Joodse jammerklachten te overstemmen. SS-Gruppenführer Jürgen Stroop beschreef de explosie van de synagoge, na de opstand in het getto van Warschau, als ‘een onvergetelijk eerbetoon aan onze overwinning op de Joden’. Tijdens zijn proces in Nürnberg verklaarde Rosenberg over hun strategie in de Sovjet-Unie: ‘In het Westen had je bepaalde Joodse organisaties en vrijmetselaarsloges, in het Oosten had je alleen maar de Communistische Partij.’ (251) Wat zij niet vernietigen, verhuisde naar Rosenbergs *Ostbücherei* in Berlijn.

Met de nederlaag in zicht verkasten de nazi’s hun buit opnieuw, op zoek naar veiliger oorden: naar Hungen ten noorden van Frankfurt, Theresienstadt in Tsjechië, Ratibor aan de Oder, kastelen in Silezië en Bohemen. Na de oorlog werden veel boeken, samen met meubels en kunstwerken, laboratoria en voertuigen, getransporteerd naar de Sovjet-Unie of andere Oostbloklanden. Het ging deels om terugname van nazibuit, deels om hetgeen de *trofeeënbrigades* beschouwden als herstelbetalingen voor geleden leed. De communisten spijdsden hun archieven. De Leninbibliotheek in Moskou was de grootste afnemer. Maar er werd ook veel materiaal weggegooid, verwaarloosd en verkocht. Grote aantallen boeken en kunstwerken belandden in de huizen van hoge militairen. Langs de andere kant werden vrachten verscheept naar de Verenigde Staten. Sommige

collecties kwamen terecht in Israël, bij voorbeeld in De Hebreeuwse Bibliotheek van Jerusalem. Een klein gedeelte werd terugbezorgd aan de oorspronkelijke eigenaars. Bij publieke instellingen ging dit makkelijker dan bij particulieren.

Rydell opereert als een historicus, als een archeoloog, als een speurder. Hij is gedreven door zijn intellectuele interesse, maar hij is daarbij heel bewogen en gevoelig. Een ontroerende passage in het slothoofdstuk verhaalt hoe hij een boekje dat ooit toebehoorde aan dr. Richard Kobrak mag terugbezorgen aan diens kleindochter Christine. Het is een souvenir van de grootouders, de enige link met een leven dat zoek is geraakt. De Kobraks waren in maart 1943 gedeporteerd naar Theresienstadt, in oktober afgevoerd naar Auschwitz en vergast. Het kleinood, met de titel *Recht, Staat und Gesellschaft*, werd geschreven door de conservatieve politicus Georg von Hertling. Het was op een of andere manier in de handen geraakt van een zekere Dombrowski, misschien een Gestapo met een Pools klinkende naam, en uiteindelijk omstreeks 1950 beland in de *Zentral- und Landestbibliothek* van Berlijn. Het was er gecatalogeerd onder nummer 766. Via de database was een familielid in Australië het boek op het spoor gekomen. In het vliegtuig op weg naar Birmingham, waar de kleindochter woont, opent hij regelmatig behoedzaam zijn rugzak. Jawel, de bruine bubbeltjesenveloppe zit er nog, en het boekje met de olijfgroene kaft, Richards handtekening en zijn ex-libris. Rydell kan het kleinood terugbezorgen aan de familie. Zij ontkurken een fles bordeaux. Hij vraagt Christine waarom ze zo verlangde naar het boekje. ‘Ik wilde er gewoon naar kunnen kijken, het vasthouden. Dat betekent veel voor mij.’

Rob DEVOS (Leuven/Kortrijk)

DRIE VORMEN VAN WETEN

Herman De Dijn, *Drie vormen van weten. Over ethiek, wetenschap en moraalfilosofie*, Kalmthout, Polis, 2017, 199 p., ISBN 9789463102285, 19.99€

In *Drie vormen van weten* gaat Herman de Dijn dieper in op het radicale onderscheid dat hij ziet tussen wetenschap, ethiek en moraalfilosofie. Het boek zelf is van moraalfilosofische aard, een “filosofische reflectie op de reële ethiek, haar verschillende vormen en haar verhouding tot andere vormen van weten of praktijk” (17). Concreet voert De Dijn in dit werk, dat voortbouwt op eerdere publicaties als *Vloeibare waarden* en *Hoe overleven we de vrijheid?*, een fenomenologisch-genealogisch onderzoek naar de verschijningsvorm en de culturele, antropologische en politieke wortels van de *common sense* ethiek in